

Z. KARKOVÁNY JUDIT

ÖTEN INDULTUNK

Nagyszüleim a Felvidéken éltek. Nagyanyám nevelőapja meggyeszerzte híres orvos volt, különösen szülésként becsülték, messziről is kocsit, hintót küldtek érte, ha valahol gyermek született. Nagypapám Boldogkőváralján gazdálkodott, apám is Boldogkőváralján született 1885-ben. Nagyanyám magyarul, németül és szlovákul beszélt, szlovák gyermekverseket, például az „*Ez elment vadászni...*” kezdetű mondókát máig is tudom én is szlovákul. Jiddisül is tudott egy keveset. 1944-ben 83 éves volt. Amikor előzvegyült és megöregedett, akkor költözött Balatonfüredre, tőlünk néhány házzal távolabb bérelt lakást. Anyám 1896-ban született Edelényben. Papkeszin nőtt föl. Veszprémben tanult az Angolkisasszonyoknál. Az ő családjában nagyon sok pedagógus volt, a dédanyámat még Veres Pálné is tanította.

A 20-as évektől élt a családunk Balatonfüreden.

A füredi ortodox hitközség volt, mi pedig neológ zsidók voltunk, ezért eleve egy kissé kirekesztettek. Amikor apám a kikeresztelkedés mellett döntött, nagyanyám ezt ellenezte. Édesapám Kassán a premonstreiekhez járt gimnáziumba, tőle nem volt idegen a katolikus vallás. „*Valakinek el kell kezdeni az asszimilációt, édesanyám*” – mondta nagymamának. De így végképp nem számítottak bennünket a füredi hitközséghez, ezért is van, hogy a temetőben a mártírok emléktáblájára csak a nagyanyám neve került föl.

Keresztanyámat Simán Erzsébetnek hívták. Zalaistvándon született, hét gyerekes göcseji parasztcsaládban. Korán árvaságra jutott, szolgálatba kellett állnia. Véletlenül találkozott össze anyámmal, akinek segítségre volt szüksége a háztartásban, mert apám mellett az irodai teendőket is ellátta. Erzsébet hozzánk szegődött, s családtag lett belőle, az 1944-45-ös évet leszámítva haláláig nálunk, illetve velem élt. Még az unokáimat is nevelgette.

Én 1921-ben születtem, az öcsém 1925-ben. Mindketten Mezőtúron végeztük el a gimnáziumot, ott érettségiztünk. Apám választotta Mezőtúrt, nem akarta, hogy Pesten, rokonoknál lakjunk, hanem internátusba küldött. Nagyon szerettem Mezőtúrt. Egy tavasszal óriási élmény volt számomra: ment a vonat át a szolnoki vasúti hídon, s éppen árvíz volt, a Zagyva és a Tisza kiöntött vize úgy vette körül a töltést, mint a tenger. Este volt, telihold. Az érettségi után polgári iskolai tanári oklevelet szereztem, öcsém Egerben a jogra iratkozott be. Egy félévet

elvégeztem, azután behívták munkaszolgálatra. Én orvos szerettem volna lenni, de erre a numerus clausus után gondolni sem lehetett. A tanárképzőbe fölvettek: matematika-fizika szakra nem tolongtak a lányok még akkoriban. 1943-ban kaptam meg a diplomámat, a tanári kinevezésért már be sem adtam a kérelmet. A Rókus Kórházban dr. Karczag László főorvos magánalkalmazottja lettem. Orvosi statisztikákat vizsgált, nekem is statisztikai adatokat kellett gyűjtenem. Kaptam a kórházban egy szobát, ahol dolgozhattam. A főorvos azt az utasítást adta, hogy ha váratlanul bejön valaki, fordítsam lefelé a papírokat, ne lássák, min dolgozom. A Bakáts téren laktam, 1944. március 19-én a Bakáts téri lakásom ablakából néztem, ahogyan vonultak a német katonák, s egy perc alatt kiürült a tér. Dr. Karczag hazaküldött. „*Menjen haza! Olyan idők jönnek, nem tudom, mikor találkozunk újra.*” Küldött egy ládára való szakkönyvet: olvassam őket, ha valóban orvos akarok lenni.

A deportálás előtt a rossz hírek és a rossz tapasztalatok „lépcsőzetesen” jöttek. Egy németül kérdezősködő osztrák házaspárt apám útbaigazított az utcán, ők azután egyszer-kétszer meglátogattak bennünket. Ausztriából menekültek, a szívszanatóriumban laktak valameddig. Meséltek az ausztriai eseményekről, sok mindenről, ami velük történt. Apám hitte is, nem is: „*biztosan csak kitalálták*” – mondta.

Apám frontharcos volt az első világháborúban, több kitüntetése is volt. Egyszer ajánlott levél jött az illetékes kiegészítő parancsnokságról – talán Szombathelyről? –, fölszólították, hogy küldje be hozzájuk a háborús kitüntetéseit ellenőrzésre. Apám elküldött mindent, majd kisvártatva levelet kapott: „*A kitüntetésekét átvizsgáltam, megállapítottam, hogy nem eredetiek.*” Így még a dokumentumokat is kicsalták a kezéből.

Tapolcán a gettó azt jelentette, hogy más tapolcai zsidókhoz telepítettek be bennünket. Ott még „szolid állapotok” voltak: az asszonyok egymás között beosztották például, hogy ki mikor főz a konyhán. A háziak nem ellenszenveztek velünk, még vásároltak is nekünk, ha kértük, mert persze a csillagosoknak kimenni már csak meghatározott órában lehetett. Tapolcán én még dolgoztam is: Diszelbe mentünk néhányan lányok földmunkára. Egy Zsarubai nevű borkereskedő szőlejében „csirkéztünk”: a pusztá kezünkkel kellett a szőlőtőkét a földből kikaparni. Valóban úgy kapartunk, mint a csirkék, csak azt a

tőkét csirkéztük, amit szaporítani akartak, azért kellett pusztá kézzel, hogy a gyenge új hajtást le ne törjük. A csirkézés befejezése után Zsarubai pincéjében takarítottunk. Akkora hordók álltak a pincéjében, mint egy ház.

Az öcsémet a tapolcai gettóban láttam utoljára. SAS behívóval vitték onnan munkaszolgálatra. Utolsó lapját egy Retteg nevű helységről írta, Zalaistvádra címezte, keresztanyámhoz. Akkor indították őket Ausztriába, előzetesen különböző erdélyi táborokban dolgoztak.

Zalaegerszegen szabályos gyűjtőtáborba kerülünk, szögesdrót vette körül, csendőrök őrizték. A csendőrökkel nem volt szabad beszélni, de volt közöttük egy rendes, aki a drótkerítés másik oldaláról beszédbe elegyedett velem, még azt is vállalta, hogy elvisz egy levelet Zalaistvádra, keresztanyámhoz. Simán Erzsébet keresztmama megkérdezte tőle: „Jaj, hát nem tudná megmenteni?” „Azt nem – mondta a csendőr –, még ezért a levélért is nagy büntetés járna.” Zalaegerszegen a téglagyárban mindenkit megmotoztak, ékszer, aranyat kerestek. A motozó helyiségeket magunk raktuk össze, nem voltak bevakolva sem, amíg a téglát raktuk, mind lejött a bőr a kezünkről. Külön motozó-fülkék voltak a nők számára: testi motozás volt, szájúreget, testüreget vizsgáltak. Füreden már korábban le kellett adnunk minden értéktárgyat, de az én nyakamban ott maradt egy vékonyka aranylánc keresztel, amit a keresztelőmre kaptam. Amikor a nő, aki motozott, meglátta, nem vette el, hanem azt mondta: „Magának nem kell deréktól lefelé levetközni!” Nem tudom, hová lett ez a lánc később.

Zalaegerszegről július 5-én indítottak el bennünket Auschwitzba. Ez a nap anyám 48. születésnapja volt. A bevagonírozáskor ki kellett dobni az utolsó párnánkat is, nem fért be a vagonba, ez volt a „születésnap ajándék”. Nagymamától ekkor szakadtunk el: az öregeket és betegeket az első vagonba parancsolták, mondván, hogy „ott jobb helyük lesz”. Amikor a szerelvényünk a kassai állomáson vesztegelt, hírt hallottunk a partraszállásról. Elfelejtették kikapcsolni az állomás megafonját, vagy nem elég gyorsan kapcsolták ki. Csak szófoszlányokat kaptunk el, de mindenki benn maradt a remény, azt hittük, fordít valamit a sorsunkon.

Július 8-án érkezünk Auschwitzba, éjjel, sötétben. Lestük az első kocsit, hogy nagymamának szóljunk: „Itt vagyunk”, de az első kocsi nem szállt ki senki, minden mozdulatlan volt. Az öregek és betegek feltehetően már útközben meghaltak. Csíkos rabruhások, munkára kényszerített foglyok

kezdtek szortírozni a vagonokban maradt holmikat. Apám jól beszélt németül, megkérdezte egyiküket, hol vagyunk. „*Óschwitz in Pólen*”, mondta, így, hosszú ó-val, galíciai dialektusban. Kezdtek külön terelni a férfiakat és a nőket. Apámnak még sikerült visszafurakodni egy pillanatra: „*Anyu, vigyázzanak, el ne veszítsék egymást*” – mondta. A rámpánál erős világosság volt, maga Mengele válogatott közülünk. (Akkor persze ezt még nem tudtam, de később fölismertem a fényképeken.) Édesanyám nagyon korán öszült, őt a velem ellenkező oldalra intette. Mentem volna anyám után, de Mengele észrevette, hogy elhagytam a helyemet, nem szólt, csak erélyesen intett a kezével, s akkor már nem volt bátorságom újra próbálkozni.

A zalaegerszegi deportáltak után – utánunk – már csak egy magyar csoport jött, Újpestről. A Magyarországról érkezettek közül azokat, akiket munkára válogattak ki, a B-jelzésű barakkokba vitték. Egy barakkban 1000–1200 ember volt, fölhúzott térdel feküdtünk, hogy a második sor is elférjen mellettünk. Másnap kezdtek a tetoválást. Úgy éreztem, meghalok, ha hozzám érnek a tüvel – s végül a tolongásban sikerült elkerülnöm a tetoválást. Akkor kaptunk csíkos rabruhát: a ruha hátán vörös festéssel keresztet – vagy inkább X-et – húztak, ha túl sűrű volt a festék, nemcsak az anyagot, a bőrt is lemarta. A tennivalókat a kápók irányították: szlovák és lengyel rabnők, aki már négy-öt éve táborlakók voltak. Sok mindenen mentek keresztül mire ide kerültek, ezért közben őket is „válogatták”: át kellett ugrani nekik egy árkot, ha nem tudták átugrani, ott álltak az SS-ek a géppuskával, belelőtték őket a gödörbe, s a végén még utánuk eresztettek egy sorozatot, ha netán élne még valamelyikük.

A fürediek közül a tetováláskor még láttam Singer Mancit, Boriska ekkor még nem volt velünk, őt Pestről deportálták, a Nyugati pályaudvaron fogták el. Mattersdorfer néni ekkor halt meg: szó szerint halálba sírta magát. „*Nem fogom többé a Zsuzsikámat látni*” –, mondta, és nem csinált semmit, egyszerűen föladta, két nap múlva meghalt. Volt Auschwitzban kórház-szoba is, a Revier, egy külön barakkban. Bekerültem, nem tudom pontosan hogyan, elvesztettem az eszméletemet, és a többiek bevittek. Háromemeletes priccseken kettésével feküdtek az emberek. Napokig feküdtem ott, s nagyon haragudtam a szomszédomra, nem értettem, miért nyomja időnként erőszakosan föl a fejemet. Az életemet mentette meg ezzel: reggelente bejöttek a németek, „*Köpfe auf!*”, kiáltották, és aki nem tudta fölemelni a fejét, vitték a gázba, ha még

élt is. Úgy dobálták az embereket a teherautóra, mint a farönköket, nem válogattak.

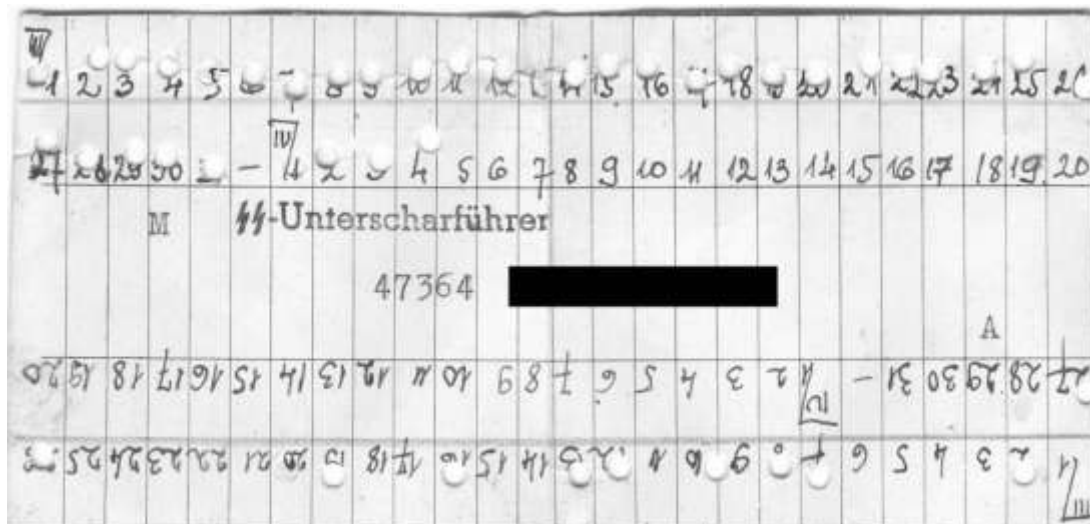
Körülbelül öt hét múlva újabb válogatás volt, ez nappal történt, anyaszült meztelenül vizsgálták meg bennünket, bírjuk-e majd a munkát. Egy nő, aki a nagyobbik lányával együtt volt, a nyitva felejtett – vagy szándékosan kitört? – ablakon behúzta a kisebbik, 13 éves lányát, így sikerült együtt maradniuk. Steiner Zsuzsi volt az idősebbik, Steiner Éva a fiatalabbik lány.

Ravensbrückbe vittek. Útközben Berlinben, a tempelhofer pályaudvaron nagy bombatámadás ért bennünket. Szőnyegbombázás volt, bőgték a szirénák, nappali világosság volt. Hallottuk, hogy kihúzzák mellőlünk a szerelvényeket a pályaudvarról, csak a mienket hagyták ott – hadd pusztuljon a férge. Ravensbrückben kérdezték először a nevünket. Sokan a lánynevüket mondták be, hogy a testvérükkel együtt maradhasanak. Ezért évtizedek múlva, a kárpótlások idején a kérdőíveken így állt: Neve? Anyja neve? A táborban használt neve? „Sind Sie sterilisiert?” – kérdezte tőlem a nő, aki a névsort készítette. Először csodálkoztam, hogy magáz, azután meg azt hittem, hogy valamilyen fertőző betegség miatt kérdezi. Pedig csak arról volt szó, hogy Ravensbrückben pontosan tudták, hogy az auschwitzi táborban sterilizálták a nők egy részét. Ravensbrückben már új adatot nem vettek föl, csak elosztottak a munkatáborokba.

Ravensbrückben úgy kerültem ki a vagonból, hogy begyulladt a jobb kezem az ujjaimtól a könyökömig, a bal hónom alatt pedig tojás nagyságú daganat volt. Egyik kezemet sem tudtam a számig vinni, a társaim etettek. Coburgban egy lengyel orvosnő jött hozzánk, valamit tudott németül, tolmácsot keresett a magyar betegekhez. Szikár, öreg nő

volt, amikor belépett mindig azt kiáltotta: „Tyiha!” (Csönd legyen!) Kísérője egy Franciaországból deportált kis, alacsony ápolónő volt. A doktornő arra kért, tanítsam meg néhány magyar szóra. Mutattam neki a kezeimet. Meggyógyított: az egyetlen injekciós tűvel a karomból kivett vért a faromba spriccelte. Ez volt az ún. „kARBól farba” gyógy mód.

Ravensbrückből Neustadt bei Coburgba vittek. Körülbelül négyszázan lehettünk fiatal magyar nők; én mániákusan számoltam, próbáltam számolni mindig. A magyarokon kívül francia és lengyel foglyok, férfiak is voltak. Sőt, egy barakkban ukránok is, ún. kooperensek. Ezeket nagyon irigyeltük: együtt lehettek a családok, nagy darab báriornyák, a gyerekek a szoknyájukba kapaszkodtak. A lengyelek örökösen veszekedtek egymással. A Siemens gyár kábeljavító üzemébe kerültünk, a harctéren megsérült kábeleket javítottuk. A férfihüvelyk vastagságú kábelekben négy ér futott, egy-egy tekerés körülbelül 60 kg-ot nyomott, ezeket kellett kettőnknek fölemelni a munkaasztal magasságába. A legtöbben „csupasztoltak”, néhányan forrasztottak. Egy-egy ilyen köteget négy-öt javítás után már nem küldtek vissza hozzánk, mentek a „dögtemetőbe”. A nagyon bátrak néha eggyel több javítást írtak be a kísérő papírra, hogy hamarabb kidobják a kábelt – ennyit lehetett „szabotálni”. Két műszakban dolgoztunk, 7-től 19 óráig és 19-től reggel hétféig. Reggelente kaptunk 25 deka kenyeret meg egy szelet fölvágottat, délben répalevest. Az éjszakai műszakban dolgozók vacsorára kapták az ebédet. Mindenkinek volt saját tálja a leveshez, evés után elmoshattuk magunknak. Egy barakkban munka után zuhanyozni is lehetett. A ruha mellén a jelvény: nekünk a piros és sárga háromszögből összeállított hatágú csillag és benne az U betű.

A napi répalevesre jogosító "ebédjegy" a Neustadt bei Coburg-i munkatáborban

Gyakran volt légiriadó, ilyenkor a gyárépületből egy Aufseherin kíséretében kiküldtek bennünket egy fa-barakkba. Sokszor elaludtunk ott a fáradtság miatt, pedig a barakk fala a hátunk mögött remegett, mintha földrengés lett volna, nem is a bombától, hanem annyi repülő jött. Úgy emlékszem angol gépek jöttek. Volt közöttünk egy csehszlovák nő, Anni, akinek a férje még idejében kiszökött Csehszlovákiából, és Angliában pilóta lett a csehszlovák légióban. „*Itt van az Andrisom!*” „*Jön az Andrisom!*” – mondogatta Anni, ahányszor riadó kezdődött.

A Hitler elleni merényletről úgy szereztünk tudomást, hogy egyik nap a katonák karján gyászszalagot láttunk. Könyék és csukló között viselték, egy napig volt rajtuk. Németekkel is dolgoztunk együtt, persze nem volt szabad beszélni velük, de ők a tízóraijukat újságpapírba csomagolva hozták, azt úgy dobták el, hogy összeszedhessük és elolvashassuk.

1945 áprilisában a Siemens gyárban leállították a gépeket. Hét kilométer távolság volt még Thüringiában a két front (az amerikai és a szovjet csapatok) között. Megszökni nem engedtek bennünket, de elpusztítani sem mertek. Gyalogmenetben elindítottak, szürkülettől szürkületig jártunk körben a thüringiai erdőben, az útjelző táblákról láttuk, hogy egyes helyeken már többször is voltunk. Éjszakára bezártak valami pajtába vagy csűrbe. A szénapadlásról lenéztem, látom, hogy az Oberscharführer és az Unterscharführer fejtik le az SS-jelzést, a rangjelzést a parolijukról. Örültem: „*Gyerekek, vége lesz a háborúnak!*” Az erdei utakon nyugalom volt, az országutakon viszont még motoros tábori csendőrök száguldoztak; ha néha két falu között az országúton tereltek bennünket, sorozat-kivégzéstől féltünk. Az élelmet úgy koldultuk magunknak, ahogy lehetett.

Én már Auschwitzban elhatároztam, hogy a huszonegyedik születésnapomon megszököm, ha megölnek is: a nagykorúságomat nem fogom fogszagban kezdeni.

Egyik reggel valaki elkezdett kiabálni: „*Eltűntek a németek! Elmentek éjjel a németek!*” Először azt hittük, megzavarodott, azután, ahogy múlt az idő, megbizonyosodott, hogy csakugyan elmentek. Sorunkra hagytak bennünket. Mit csináljunk? Kisebb csoportokban kerestük a megoldást. Néhányan úgy döntöttünk, visszamegyünk abba a faluba, ahol előző nap jártunk, ott emberségesek voltak velünk. Visszamentünk: *nem vagyunk zsidók, magyar munkaerő vagyunk, nincs-e szükségük alkalmazottra?*

Én egy cseh vízimolnár házába kopogtam be; a vízimolnárt internálták korábban, a házban két menekült család lakott, essen és berlini kibombázottak. Mivel beszéltem németül, befogadtak a gyerekek mellé: fedél volt a fejem fölött és adtak enni. Néhány nap múlva betoppant a vízimolnár: „*Tűnjetek el innen!*” A nők kérelték, hadd maradhassanak még, őket szervezeten fogják elszállítani. Valóban szervezeten mentek el: fősorakoztatva és mindenki a batyujával – úgy, ahogyan egy évvel korábban mi indultunk otthonról. Kárörömet nem éreztünk, de nem is sajnáltuk őket.

Egyik éjszaka arra riadtam föl, hogy a szomszéd ház tetején egy férfi járkál. Látom: fehér zászlót tűz ki a tetőre, ettől megnyugodtam. Reggel sehol nem látom a fehér zászlót. Az egyik nő megmagyarázta, hogy hajnalonta beszedik a zászlót, mert még visszajöhet a német katonaság, s akkor agyonlövik azt, aki a zászlót kitűzte. De már csak egyetlen német katona jött: civil ruháért könyörgött, a nők azonban nem adtak neki. Sok volt a rémhír: azt is mondták például, hogy az amerikai csapatok, ha közelednek, tűz alá veszik a szélső házakat, ha senki nem lö vissza, akkor bejönnek, ellenkező esetben viszont szétlövik az egész falut.

Hiába volt csupán hét kilométer a két front között, tíz napba telt, míg az amerikai csapatok megérkeztek. Bámulva néztük őket: mindnek fényes a bakancs a lábán, az egyenruhájuk olyan hibátlan, mintha akkor vételezték volna a raktárból. *Ezek háborúból jönnek?* – kérdeztük. Dobálták a csokit a gyerekeknek.

Csehszlovákia felé indultunk haza. Az amerikaiak nem javasolták, hogy átkerüljünk az oroszokhoz, de mi minél előbb haza akartunk jutni. Először a cseh hatóságnál jelentkeztünk, kértük a segítségüket. A csehek is gyűlölték a németeket, ha egy faluban németül szólalt meg valaki, vagy egy nő „németesen” (hátról igazítva előre) kötötte meg a kendőjét, meglökdösték, megverték. Közöttünk volt egy horvát lány, ezért mindig ő beszélt, ha valamit intézni kellett. A cseh polgárőrök elkísértek egyik falutól a másikig, vigyáztak ránk. Amikor az orosz zóna határához értünk, figyelmeztettek, hogy legyünk körültekintőek. Átadtak az oroszoknak. Azok egy tisztást jelöltek ki az erdőben, hogy ott éjszakázzunk. Szoroson egymás mellé ültünk, szélen az asszonyok, belül mi, lányok. Iszonyú éjszaka volt: ólalkodó alakok jöttek egyre közelebb, elkezdtek kihúzkodni alólunk a hátizsákot. Hol innen, hol onnan hallatszott az erdőből a kiabálás, sikoltozás.

Azután eljutottunk egy cseh városba, Trnavába, ott kaptunk papírt (igazolványt), az adatainkat a bemondásunk alapján töltötték ki. Ezzel a papírral már a patikában is kiszolgáltak, adtak például ingyen fájdalomcsillapítót. Estére egy iskolába húzódtunk be, az emeleten voltak üres priccsek. A földszinten amerikai katonák voltak elszállásolva. Reggel csodálkozva néztük a folyosó ablakából: a katonák sorakozó közben rágóztak, aki valamit a körletben felejtett, az egyszerűen kilépett a sorból, és visszament az épületben hagyott holmijáért. De úgy mondták, ők is tudtak másként viselkedni: a civil ruhás német férfiakat meztelen felsőtesttel fősorakoztatták, megparancsolták, hogy a kezüket kulcsolják össze a tarkójukon, és akinek meglátták az SS-tetoválást a hóna alatt, ott helyben főbelőtték. Ezt nem láttam, de így mondták.

Prágáig gyalog mentünk, onnan már vonattal. Napokig vártunk a prágai pályaudvaron, nem mertünk elmozdulni, ha egy-egy vonatról híre jött, hogy Magyarország felé indul, egy perc alatt még a vagonok tetején is emberek voltak. „*A vonat túl van terhelve, tessék leszállni!*” Dehogyan szálltunk le! Jöttek az orosz katonák, puskatussal verték le az embereket a tetőről. Prága körül is minden le volt bombázva, a Skoda-művek romjai is ott feketéllettek. Volt idő megszemlélni a pusztítást: a vonat csak döcögött, fél napokat álltunk. Egyszer egy folyó fölött, egy hídon mentünk át: a két sín pár alatt nem volt semmi, csak lent-lent a víz. Szörnyű érzés volt.

A Nyugati pályaudvarra érkeztünk meg. Ott is minden rom volt köröskörül, de volt vöröskeresztes fogadóbizottság, fehérneműt, ruhát, cipőt adtak. Adtak új bizonyítványt (igazoló iratot) is. Ezzel indultam tovább Füred felé. A vonat másnap indult a Keleti pályaudvarról, zsúfolásig telve volt már, és bementék, hogy csak Almádiig megy, Almádinál az aluljáró szét van bombázva. Egy katonaruhás férfi kinyúlt értem az ablakon és fölhúzott, így kerültem be a kocsiba. Elmondta, hogy ő Keszthelyre szeretne eljutni, de nem tudja, hol fog közben éjszakázni. „*Ha megvan még a házunk, akkor nálunk*” – mondtam. Almádiba érkezve bementék, ki merre induljon – gyalog – tovább, attól függően,

„*Köszönöm, hogy leírtad a történetemet. Egyetlen kérésem, hogy a nevem sehol ne szerepeljen benne, nem akarom, hogy ennek alapján zsidózzák le egyszer az unokáimat.*”

Az írás a Magyarországon és Románia dél-nyugati részében havonta megjelenő Irodalmi Jelen című folyóirat 2014–15-ben „Lezáratlan holokauszt” címmel meghirdetett pályázatán második díjat nyert.

Szerkesztői megjegyzés: A közlemény megjelent még a szerző által összeállított „Hiányjel: Fejezetek a balatonfüredi zsidók történetéből” c. kötet (Balatonfüred, 2008.) 62–69. oldalán.

hová akar eljutni. Nem emlékszem, hol szálltunk újra vonatra, de Füredre vonaton érkeztünk.

A házunkból érkezésemkor kijött egy nő, látszott rajta, hogy fél tőlem, hívta rögtön a férjét is. „*Horváth főbíró [főszolgabíró] vagyok*” – mondta a férfi. „*Ez a szüleim háza, itt akarok lakni*”. Közölték, hogy ezt a lakást nekik utalták ki. Végül is beengedtek, kényszeredetten, mint hívatlan vendéget – a verandára. Ennivalóval nem kínáltak. Néhány nap múlva jöttek az oroszok, egy GPU-s ezred, ők foglalták el Berlint, ezért nagyon megbecsülték őket. Az oroszok nem kérdezték Horváthékat, hanem három fő számára lefoglaltak egy-egy szobát: egy major (őrnagy) volt, egy csicskás és egy sofőr. Utóbbi kárpátaljai magyar, ő tolmácsolt, ha kellett. A csicskás nagydarab zsidó fiú volt, galíciai jiddisül tudott, vele is tudtam beszélgetni. Mikor megértette, honnan kerültem haza, szólt a majornak, hogy ő lemond a külön szobáról, s akkor már mehettem oda. Horváthék még jó fél évig ott laktak, pedig lett volna hová menniük: az asszony szüleinek Tapolcán volt háza. De a nő még meg is sértődött, hogy képelem én, hogy másutt keresek szállást nekik.

Egy évig a hajógyárban dolgoztam ezután, s közben tanítottam is: Dániel báróék két gimnazista gyereket készítettem föl vizsgára. Csak a latintanítást nem vállaltam, latinórára a gyerekek föl jártak a plébániára. Fizetésül Dániel báróéktól egy télikabátot kaptam. Úgy gondoltam, aki él, az Fűreden fogja keresni a másikat, de hát a családkból egyedül én kerültem haza. Apám Buchenwaldban halt meg, 1944. szeptember 28-án. Szántó Albert, aki hazatért, így mesélte: valaki bekopogott a barakkjukba, és megkérdezte, van-e ott balatonfüredi. Szántó jelentkezett, s akkor neki mondta az illető, hogy a füredi W. most halt meg. Öcsém halálát egy nagyvárosi férfitől tudtam meg: 1945. május 5-én a Mauthausen melletti Hörsching altáborban megérte a fől szabadelést, de már nagybeteg. Két teherautón vitték a betegeket kórházba; az a teherautó, amelyiken ő is volt, útközben elromlott, elakadt, mire beértek a kórházba, öcsém végelgyengülésben meghalt.